

הרב משה קוטסק

קרא "נמים" בשו"א במקום פת"ח אם מעכב

בעל קורא שקרא אותיות כ.ל.ב. הכאות לפני המילה - בשו"א במקום פת"ח אם מעכב

בירור אותיות השימוש כ.ל.ב. הכאות לפני מילים שונות - המנוקדות בפת"ח קמ"ץ
או סגול ולא בשו"א - האם תמיד הוא במקום ה"א הידיעה או שיש טעם אחר
ואם שינה בקריאתן אם יש בו שינוי משמעות

ענף א: כלל חדש 'הפסק מאמר' / ענף ב: הסוברים שניקוד כל"ב בקמ"ץ הוא לעולם במקום ה"א הידיעה [וכללי ה"א הידיעה] / ענף ג: כללים נוספים באותיות כל"ב / ענף ד: נוסח כמה ברכות / סיכום והעולה לענין השאלה בקריה"ת / מכתב תשובה מהג"ר אביגדור הלוי נבנצל שליט"א

בעת שקולו של הבעל קורא נשמע ברמה בעת קריה"ת, שמו הציבור אל לבם שבמקום לקרא 'ורחץ במים' הבי"ת בפת"ח - הוא קרא את הבי"ת בשו"א, והסתפקו האם להעיר לבעל קורא ולהחזירו או לא. מקרה הפוך ארע בקריאה אחרת, שבמקום לקרא 'בראש או בזקן' הבי"ת בשו"א - קראה בפת"ח, וגם כאן הסתפקו הנ"ל מה לעשות. וכדי לברר שאלה מעשית זאת - יש להקדים ולידע מה טעם ההבדל בניקוד זה - פת"ח קמ"ץ או סגול במקום שו"א - באותיות השימוש כל"ב הכאות לפני מילים שונות - וממילא לדון האם הוא שינוי משמעות המעכב בקריאה.

כנודע, שאותיות השימוש כל"ב שבאות לפני המילה מנוקדות בשו"א, אא"כ באות במקום ה"א הידיעה שאז מקבלות את ניקודו, פת"ח, קמ"ץ וסגול כמבואר ברש"י (פ' חיי שרה עה"פ אנכי בדרך נחני) ובמקומות רבים נוספים¹, ולפי"ז כל אותיות כל"ב המנוקדות בפת"ח וכדומה הרי"ז בפשטות סימן לה"א הידיעה. [מלבד יוצא מהכלל אחד, והוא שאם האות הראשונה מהמילה עצמה מנוקדת בא' מסוגי החט"ף, הרי שאותיות כל"ב שלפניו תנוקד כן, אף שאינו ה"א הידיעה כמו בק"ל - מובא בלשון חיים (מבוא סי' יד, ז)].

עפ"י העירוי הרה"ג רבי אביגדור הכהן רפפורט שליט"א בעל קורא פעה"ק ירושלם, שבמקומות רבים בתנ"ך, המנוקדות בפת"ח או קמ"ץ, לכאן אין שייך בהם ה"א הידיעה, כגון, מה שמופיע רבות בתורה 'פָּאש' (בי"ת קמוצה) כגון 'והנותר באש תשרופו', ולכאן אין אש מיוחדת לשרוף, וכן מופיע המילה 'פְּמִים' (בי"ת פתוחה) המופיעה רבות, ואף שיש מקומות שדינם במים מיוחדים כגון מי מקוה או מעין, אבל יש מקומות שאין הם מים מיוחדים [כגון 'אל תאכלו ממנו נא ובשל מבושל פְּמִים' (שמות יב ט) שודאי שאין מים מיוחדים, דבכל מים אסור לבשל את הפסח ואפי' בשאר משקין] (הערת מאמר בקול התורה' דלהלן), על הארץ תשפכנו פְּמִים (דברים יב טז)], וכן 'על דבר אשר לא קדמו אתכם פְּלחם ובמִים', ועוד מילים רבות כאשר יראה המעיין בתנ"ך.

ולפי"ז טען דנפ"מ לדינא, דאם הוא במקום ה"א הידיעה ובעל קורא קרא בטעות בשו"א, הרי לכאן הוא שינוי משמעות שצריך להחזיר הקורא, אכן אם אינו מוכרח אלא מנוקד כך מסיבה אחרת, יתכן דסיבה זאת לא מעכבת דאינה שינוי משמעות. ע"כ. והעירוני דה"ה להיפך, שבמקום שיש שו"א, קרא הבעל קורא בטעות בקמ"ץ, הרי שאם הוא מוכרח שהוא ה"א הידיעה, י"ל דמעכב, אכן אם אינו מוכרח, ויש סיבה אחרת, אולי סיבה זאת לא מעכבת. ע"כ. ועיין בסוף המאמר מכתב הגר"א הלוי נבנצל שליט"א הלכה למעשה בזה.

1 כללי ה"א הידיעה מתי בפת"ח ומתי בשאר נקודים התפרשו בקדמונים ולקטם בלשון קצרה ובוררה בס' לשון חיים על פירש"י עה"ת בעניני דקדוק (מבוא סי' טז).

בדוגמא הנ"ל על מילת 'באש' ומילת 'במים', יש לציין שע"פ בדיקה התברר שבכל מקום בתורה שמופיע מילת 'באש' הוא בקמ"ץ, ודבר פלא לומר שבכולם יש ה"א הידיעה. ובג"ך - ברובם בפת"ח ומיעוטם בשו"א, אך הבחנתי שבכל אלו שבשו"א ה'באש' הוא נסמך כגון: 'אש פחם' וכדומה, ואולי לכן הוא בשו"א, וזוהי סיבת החילוק. וכן 'במים' ברוב מקומות בתורה הוא בפת"ח, ומיעוטם שהוא בשו"א הוא נסמך כגון: במים אדירים, במים רבים, וכד'. ובמילים אחרות רבות יש שלפעמים מנוקד כך ופעמים כך, וצ"ב.

חיפשתי ולא מצאתי כמעט מי שבירר דבר זה. ולזה ניסיתי לבררו, ובס"ד מצאתי כמה שיטות בענין, שלדעת חלקם יובן הדבר, וכאמור דאולי יהא מזה נפ"מ רבתי לדינא. ועל עיקר ההערה שיש מקומות שמנוקדות כנ"ל, ולכאור' אין להם שייכות לה"א הידיעה, עמדו ע"כ האחרונים וביארום באופנים שונים, ויבואר בעז"ה במאמר שלפננו.

בתחילה יראתי לפרסם מאמר זה היות ולא זכיתי לחכמה זו, אלא שאחר שראו זאת כמה מדיקדים הבקיאים בחכמת לשה"ק וחיוו דעתם שהענין לא התברר דיו, וכן העירו את הערותיהם, אמרתי אפרסם הדברים כדי לעורר הענין כי אולי בעקבותיו יבואו לברר הדבר היטב. התודה והברכה להם, ובפנים הבאתי את הערותיהם בשמם.²

ענף א: כלל חדש 'הפסק מאמר'

הרעות שחידשו את כלל 'הפסק מאמר'

דברי המלבי"ם

הגאון המלבי"ם הרחיב בענין זה. ראשית דבריו בפירושו עה"ת 'התורה והמצוה' עה"פ (פ' מצורע, ויקרא טו טז, סי' קסא) 'ואיש אשר תצא ממנו שכבת זרע ורחץ במים'. וז"ל: ורחץ במים. פי' בספרא מובא (בעירובין ד' וי"ד חגיגה י"א יומא ל"א פסחים ק"ט). במי מקוה, ופי' רש"י בחגיגה שם ורשב"ם בפסחים משום דכתיב במים בפתח הב' היינו מים הידועים ומיוחדים (נראה פי' הידועים במ"ש אך מעין ובור מקוה מים שמשם דרשו מה מעין בידי שמים וכו', ומיושב ק' התוס' בחגיגה). והנה תראה גודל חכמת חז"ל ורוחב בינתם. שכבר נאמר בפ' זו עשרה פעמים ורחץ במים. ולא דרשי עליהם מאומה והמתין עד הנה. וזו פליאה גדולה. אבל שים לבך למראה. שכל במים שנאמר עד עתה בא בו טפחה או אתנה וס"פ שהם טעמים המפסיקים. וידוע שבכל הפסק מאמר דין הב' בכל"ם³ להנקד בפתח, וא"כ אין ראוי מן פתח הב' של במים שהוא מורה על הידיעה. שיל' שבא הפתח מטעם ההפסק. לכן החרישו ולא דרשו מאומה, רק פה מצאו שתחת מלת במים נקוד טעם תביר שאינו מן הטעמים המפסיקים. והי' ראוי שינקד ב' במים בשוא, ומוכרח שנקוד בפתח להורות על הידיעה. עכ"ל.

הרי לך כלל חדש ש'הפסק מאמר' דהיינו סוף ענין גורם לשינוי בניקוד אות הבי"ת [ולכאור' ה"ה באותיות כ"ף ו-למ"ד].

² להג"ר אביגדר הלוי נבצל שליט"א על שעבר על רוב המאמר והשיב מכתב תשובה הנדפס בסוף המאמר. להרה"ג רבי אביגדר הכהן רפורט שליט"א שעוררני לעיקר הנידון ועל הערותיו המחכימות. וכן להרה"ג רבי דויד יצחקי שליט"א על הערותיו ומכתבי תשובותיו המועילים. וכן להרה"ג שליט"א שהעירו את הערותיהם בכתב: רבי חיים אדלר, רבי יצחק ב"ר מיכאל לוי, ורבי רפאל קפלן. ותודה מיוחדת לרבי יעקב בודנר מחבר הקונטרסים 'תורת הקורא' על שעבר על המאמר ועל הערותיו המחכימות, ועל שהעבירו למדיקדים מפורסמים שהעירו הערות המחכימות. יזכהו ה' להו"ל את קונטרסיו בספר מכוון. וכן אודה לר' אבישי אלבוים מנהל ספרית הרמב"ם על עזרתו בהשגת הספרים.

³ העירוני דלכאור' צ"ל בכ"ל, ושיטפא דלישנא נקט גם לאות מ"ם, דאע"פ שהיא מאותיות השימוש, מ"מ בענינו אי"ז שייך, דאינה באה במקום ה"א הידיעה, ואינה מקבלת את ניקודו. [עי' בלשון חיים שם סי' יד-טו].

החלוקה בין סוגי הטעמים

יש לברר לפי דברי המלבי"ם מתי נאמר הכלל של הפסק מאמר בכל סוגי הטעמים, דהנה בלבוש דלהלן בדעת 'המדקדקים' שהביא, מבואר שהוא או סוף פסוק או אתנחתא, ובמלבי"ם נוסף בזה גם טפחא, לעומת טעם שאינו מפסיק שהוא טעם 'תביר', ונשאלתי על שאר טעמים שלא פירשם.

והשבתי דהנה בהפסקי הטעמים נתנו המדקדקים ד' חלוקות ופירוטם [לפי רוב המדקדקים] הוא כך⁴: א' קיסרים: ס"פ, אתנחתא. ב' מלכים: סגול, שלשלת, זקף קטן, זקף גדול, טפחא. ג' משנים: רביע, זרקא, פשטא, יתיב, תביר. ד' שלישים: פזר, קרני פרה, תלישא גדולה, גרש, גרשיים, מונח לגרמיה. [ושאר הטעמים הם מחברים ולא מפסיקים כלל, כגון 'מרכא' ודומיו].

ולפי"ז היות שהמלבי"ם נקט לדוגמא של טעם מפסיק שיבוא בו בבי"ת פת"ח, כמה טעמים מתוך ב' חלוקות ראשונות, א"כ ה"ה שאר הטעמים בב' חלוקות אלו. וכמו"כ בדוגמא שנקט כטעם לא מפסיק את התביר שהוא משתייך לחלוקה הג' א"כ ה"ה שאר הטעמים בחלוקה זו וכ"ש בחלוקה רביעית. אא"כ הם בה"א הידיעה כמובן.

אמנם גם לפי דבריו יתכן שבמקומות אלו שיש טעם מפסיק שיהא זה ג"כ במקום ה"א הידיעה.

וכעת אדון בעצם כלל מחודש זה של הפסק מאמר, הנה כתב לן המלבי"ם שכן 'ידוע' ולא פירש לן מקורו, אכן ד"ת עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר.

הלבוש בשם שיטת ה'מדקדקים' ודחייתם

כתב הלבוש (או"ח סי' ח ס"א) וז"ל: שמעתי יש מדקדקין ללא צורך, לפתוח הבי"ת דבציצית, ואומרים להתעטף בציצית בפת"ח תחת הבי"ת. וטעמם הוא שאם היתה המלה באמצע הענין, היו אומרים בציצית בשו"א תחת הבי"ת, כמו דכתיב [יחזקאל ח, ג] ויקחני בציצית ראשי, אבל כיון שהוא מלה שבסוף הברכה והיא מוכרת אומרים בציצית בפת"ח.

ואני אומר דטעות גמור הוא בידם, בין מצד דקדוק הלשון בין מצד הדין. אשר מצד דקדוק הלשון, הוא ידוע לכל מתחיל במלאכת הדקדוק שאין קפידא בדבר לקרות בשו"א או בפתח, כי כן מצינו הרבה פסוקים בסוף פסוק בדוגמת מלה זו וכיוצא בו קצתם בפתח וקצתם בשו"א. כתיב [ישעיה ג, ה] ירהבו נער בִּזְקֵן בפת"ח תחת הבי"ת, והוא באמצע הפסוק בלא אתנחתא ולא סוף פסוק⁵, וכתיב [ויקרא יג, כט] כי יהיה בו נגע בראש או בִּזְקֵן, שהוא סוף פסוק ונקוד הבי"ת בשו"א, וכך הרבה, הרי שאין קפידא בדבר. אמנם אני אומר שגם מצד הדין הוא טעות גמור, וזה כי כבר ידעת כי פת"ח תחת הבי"ת בזו המלה וכיוצא בה, הוא מורה על דבר הפשוט ומבורר וניכר באיזה הוא מדבר, כמו שפירש רש"י בפרשת חיי שרה [בראשית כד, כז] על פסוק אנכי בדרך נחני וגו' עי"ש. ואם כן כשמברכין בציצית בפת"ח, על כרחך פירושו גם כן בציצית המיוחדות והמבוררות, והיינו תכלת שהוא עיקר מצות הציצית אם הוא בנמצא. ואם כן בזמן הזה שאין תכלת נמצא, המברך בציצית בפת"ח הרי זו ברכת

4 [דברי המדקדקים לוקטו בספר א-ת ערך טעמים בנספח בסוה"ס אות ב, ובייחוד בעמ' תש ובהע' 99-102, וע"ש שבמקצת מהטעמים יש שכתבו אחרת].

5 העירני רבי רפאל קפלן דיש ליישב זאת, היות דשם הפסוק הוא כך: ירהבו הנער בזקן והנקלה בנכבד. וא"כ הפסוק נתן ה"א הידיעה גם לנער וגם לנקלה [מאיזה טעם], ולכן גם 'זקן' ו'נכבד' עם ה"א הידיעה ולכן הבי"ת שלהם בפת"ח.

שוא ושקר, שהוא כאילו הוא אומר להתעטף בציצית של תכלת ושהוא מקיים המצוה עכשיו ומתעטף בתכלת שהוא מצוה מן המובחר, וזה שקר. לפיכך טוב יותר לומר בציצית בשו"א, שפירושו בציצית כל דהוא, כלומר אעפ"י שאין בידי לקיים המצוה מן המובחר, מ"מ מצוה ציצית אני מקיים. על כן אני אומר המברך בציצית בפת"ח, טעות גמור הוא. עכ"ל.

ומבואר בלבוש: א] כלל זה של 'הפסק מאמר' בשם ה'מדקדקים' והלבוש דחאן מכה המילה 'בזקן'. ב] שלפי כלל זה הרי שדבר זה נאמר הן בלשון חז"ל כמו ברכות והן בלשון תורה דהיינו במקרא, והפסק מאמר במקרא. עוד מבואר בדבריו שלכלל זה הפסק נקרא בטעם 'סוף פסוק' או טעם 'אתנחתא'.

והנה המלבי"ם בספרו ארצות החיים (סי' ח בהמאיר לארץ סקכ"ו), הביא את דברי הלבוש הנ"ל, את מה שהביא את דברי המדקדקים והחזיק אחריהם [וכפי שכתב מעצמו בפ"י עה"ת הנ"ל], ויישב את קושית הלבוש עליהם, ואח"כ האריך על החלק השני שכתב הלבוש שהוא נגד הדין ע"ש בארוכה, ורק אצטט את ראשית דבריו וז"ל: ולפי דעתי הנה מצד הדקדוק ידוע שלא כדברי הרב [-הלבוש] אלא מוסכם אצל 'כל המדקדקים' שכל הפסק מאמר משתנה משו"א לפת"ח, כי השו"א מורה על סמיכות והפת"ח על נפרד. עכ"ל. ויש להביא שי' נוספות שהסכימו עם הכלל של 'הפסק מאמר', ומאידך את השי' שדחו כלל זה.

דעת הרז"ה

המלבי"ם בארה"ח שם ציין שכדבריו כתב בשערי תפילה. וכוונתו לספר שערי תפילה שחיברו הרז"ה - רבי זלמן הענא [ה'ת"פ, סי' שיז], ונדמ"ח יחד עם ס' לוח ארש הנדמ"ח (עמ' ר"צ). אודות מחברו ראה הערה⁶ הרז"ה שם מביא את הלבוש והאריך לקיים את דברי המדקדקים, ויישב את קושית הלבוש (כמ"ש המלבי"ם שם) דיש דרשה מיוחדת בגלל השינוי שבמילת 'בזקן' הבי"ת מנוקדת בשו"א ולא בפת"ח. ועוד האריך בזה הרז"ה בספרי: בנין שלמה (שער השו"א חדר ה' חלון ז), ויסוד הניקוד (שער השו"א יז-א), ואביא בהמשך מדבריו בספרים אלו. וביאר את טעם הדבר דהניקוד שו"א מורה על סמיכות ופת"ח על הפסק. על שו"א: כפי שמצינו שבמילה הסמוכה לחברתה גם אם ניקודה אינו שו"א, נותנים בה שו"א כדי להריץ המילה אל חברתה. ועל פת"ח: כפי שמצינו באותיות כל"ב שמקבלים פת"ח במקום ה"א הידיעה, והלא ה"א הידיעה אינו בא לעולם על מילה שסמוכה למילה שאחריה.

ולפי דבריו אתי שפיר מה שהבאתי בתחילת הדברים, שי'במים' ו'באש' שבכל התורה הבי"ת בפת"ח מלבד היכן שמילה זו נסמכת לחברתה שבזה ניקודם בשו"א, ודו"ק.

6 יש לציין את אשר כתב אודותיו ואודות ספרו זה, הגאון בעל הנוב"י (בהסכמתו הנזכרת להשגות ר"מ דיסלדארף דבסמוך), בפרט שהדברים נוגעים לנדונינו וז"ל: ... וקם אחריהם המדקדק הגדול שהיה מופלג מאד בחכמה זו, בעל בנין שלמה, והדפיס סידור שקראו שערי תפילה, אמנם לרוב קנאתו באלו שקדמוהו -] ר"א ור"ע וילנא], שינה כמה דברים בזרון, וכמה פעמים אגב חריפתא שבשתא, כי היה נקל בעיניו להמציא כללים חדשים אשר לא נזכר בהמדקדקים הראשונים, ולכן אף שהיה מופלג בחכמה זו, אין לסמוך על מה שחידש וכו'. עכ"ל. ועוד יצוין שיצאו כמה ספרים נגד חידושי, ראשון הג"מ יעב"ץ בספר שלם עם ג' מאות השגות הנקרא לוח ארש, ושני לו, קונטרס השגות הג"ר מרדכי דיסלדארף שאזכיר לקמן, ושלישי לו, ס' ענף עץ אבות שיוזכר לקמן בעז"ה. וכולם קובצו בלוח ארש הנדמ"ח, בתוספת הערות מצוינות על כל אחד ואחד מהספרים הנזכר, והכל נעשה ע"י המדקדק הנודע רבי דויד יצחקי שליט"א. ובענינו, הראשון הסכים לרז"ה והשני והשלישי חלקו עליו וכדלהלן בעז"ה.

ואביא ראייה אחת שהביא לכלל זה, שהכלל הוא שה"א הידיעה לא תבוא לפני כינוי, וא"כ היאך מצאנו אותיות כל"ב מנוקדות בפת"ח לפני כינוי כגון: 'כשפחה כגברתה' (ישעיה כד), 'כל פעל ה' למענהו' (משלי טז ד) [והתקשה בפסוק זה ר"א בחור וכדלהלן], 'כל אשר בערנו' (עזרא י), וע"כ שבכל אלו הפת"ח בגלל הפסק מאמר.

דעת הריעב"ץ

למרות השגותיו הרבות של הריעב"ץ על ספר שערי תפילה של הרז"ה בחריפות עצומה, מ"מ בענייני הסכים לו, והוא בספרו לוח ארש (ח"ב סי' קסא על פרקי אבות פ"ה ט"ז, ובנדמ"ח עמ' רט), ואדרבה תפסו לרז"ה בזה שהוא עצמו לא שמר דבריו בכל מקום [כגון במשנה הנ"ל 'כל אהבה התלויה בדבר', שניקד את הבי"ת של 'בדבר' בשו"א ולא בפת"ח].

החולקים על כלל 'הפסק מאמר'

דברי ספר ענף עץ עבות

בענף עץ אבות [לרבי זליגמן גריסהאבר, פיורדא ה'תק"ד, בחלק 'עבותות אהבה' סי' לט, וציינו בחלק הנקרא עבותים חדשים (והוא השגות על שערי תפילה לרז"ה) (סי' שיז), והועתק בלוח ארש הנדמ"ח עמ' שעא] דחאוהו לרז"ה, וכתב שמה שהרז"ה יישב את קושיית הלבוש ממילת 'בזקן', לא הועיל דבר, היות ויש בתורה ב' פרשיות שלמות המכחישות אותו, זולת מאות ואלפים פסוקים בתורה, והם פ' נגעים ופ' פרה, דהיינו המקראות בפ' תזריע ובפ' חוקת, ופירטם, והביא ראיות לב' החלקים, א' - שמצינו ב'אתנחתא' ניקוד של שו"א, ב' - בטעמים שאינם מפסיקים ניקוד של פת"ח. ואביא חלק מדוגמאותיו. לחלק הא': (א) 'נגע צרעת כי תהיה באדם' (ויקרא יג, י) 'באדם' בטעם אתנחתא. (ב) 'ונהפך ללבן' (שם יג יז) 'ללבן' בטעם אתנחתא. (ג) 'בחלל חרב או בַּעַם אדם או בַּקֶּבֶר' (במדבר יט, טז), בקבר באתנחתא. ולחלק הב': (א) 'בשחין פרה' (ויקרא יג כ), בשחין ב'מרכא'. ועוד הביא: (ב) 'ונהגה שאת בעור' (שם יג יא), בעור בטעם זקף קטן. (ג) 'במכוה פרה' (שם יג כה) 'במכוה' בטפחא.⁷

[ונראה שכיון להקשות שזקף קטן וטפחא אינם טעמים מפסיקים ולא הול"ל להיות בפת"ח, והוא דלא כהמלבי"ם שהבאתי לעיל שכתב להדיא, שלפי הכלל של הפסק מאמר ה"ה בטפחא, והוספתי שם שלדעתו נראה שה"ה בזקף קטן].

ולזה הסיק שניקוד הבי"ת בפת"ח וכדומה מסיבה אחרת ואביאו בעז"ה להלן ענף ב'.

דברי הג"ר מרדכי דיסלדארף

וכן בהגהות רבי מרדכי דיסלדארף (פראג ה'תקמ"ד, על שערי תפילה לרז"ה סי' ק"ג, ובלוח ארש הנדמ"ח הוא בעמ' שמ"ג⁸) כתב בקצור דאין כלל זה.

והמדקדק הנודע רבי דויד יצחקי שליט"א בהערות 'שערי דמעות' על שערי תפילה לרז"ה [נדפסו בלוח ארש הנדמ"ח עמ' ר"צ], אף שציין שהריעב"ץ הסכים לדברי הרז"ה, מ"מ האריך להביא ראיות רבות נגד כלל זה, ע"ש. ואכמ"ל.

7 ורבי רפאל קפלן כתב לי לדחות ראיות החלק הב' דבמקומות אלו יאמר הרז"ה דע"כ פתחור"ת הבי"ת משום ה"א הידיעה ולא משום הפסק מאמר.

8 הגאון בעל הנוב"י כתב עליו בהסכמתו (הנ"ל הע' 6) וז"ל: הרב המאור הגדול זקן מופלג בתורה ומופלג בחכמה זו - [חכמת הדקדוק] עכ"ל.

מדברי חז"ל ורש"י ועוד ראשונים מוכח דלא ככלל הפסק מאמר

אמנם לכאור' מדברי חז"ל עצמם וכן מפירש"י בש"ס ועה"ת ועוד ראשונים מוכח דלא ככלל הפסק מאמר' זה, היות וכתבו על מילה מסוימת שמנוקדת בפת"ח וכדומה שהיא במקום ה"א הידיעה וביארו מדוע יש כאן ידיעה, ואילו מילה זו נמצאת בטעם מפסיק. [חלק מהראיות מהראשונים, ציין הרז"ה גופיה].

דרשת חז"ל (לפירש"י)

בגמ' זבחים (צג:) ומנחות (ז:) מבואר שאם קידש מי חטאת בשיעור פחות מכדי הזאה בכלי אחד ופחות מכדי הזאה בכלי אחר אינו קידוש, ומסתפקת הגמ' אם נלמד מזה לדם שמזה ממנו, אם קיבל את הדם בב' כלים כשכל אחד יש בו פחות משיעור מהו, האם במי חטאת הוא הלכה למשה מסיני ומהלכה לא למדים או שהמקור הוא מהפסוק (במדבר יט יח) 'וטבל במים', כי אם כן ה"נ גם בדם כתיב (ויקרא ד ו) 'וטבל בדם'. ע"כ. ופירש"י בזבחים שם בד"ה וטבל במים - מדקרינן במים ולא קרינן במים משמע במים הנזכרים למעלה לענין קידוש שיהא בשעת קידוש שיעור טבילה. ובד"ה ה"נ - הא כתיב וטבל הכהן את אצבעו בדם שיהא בדם הראשון שיעור טבילה מתחילתו. עכ"ל. וכוונת רש"י דהבי"ת של במים מנוקדת בפתח והיינו שהוא במקום ה"א הידיעה, ולכן משמע שהכוונה למים הידועים הנזכרים למעלה לענין קדוש [ושם צריך שיעור]. וממשיכה הגמ' דא"כ ה"נ לענין דם הבי"ת מנוקדת בקמ"ץ דמשמע הדם הידוע. והנה המילה 'במים' היא בטעם זרקא, שהוא טעם לא מפסיק, וא"כ אינו סתירה לכלל הפסק מאמר, אבל המילה 'בדם' היא בטעם אתנחתא, ולפי כלל הפסק מאמר אין ראייה מניקוד הבי"ת, ומוכח מדרשת חז"ל זו לפירש"י דלא ככלל הפסק מאמר.

דעת רש"י

וכן ברש"י עה"ת מוכח דלא מסכים עם הכלל של הפסק מאמר', והראיות לזה: בסוף פסוק: 'ורחצת אותם במים' בפ' תצוה עה"פ (שמות כט ד) וז"ל: 'ורחצת זו טבילת כל הגוף'. וביארו הרא"ם וז"ל: לא רחיצת ידים ורגלים, כדכתיב (ל, כ): 'בבאם אל אהל מועד ירחצו מים', משום דרחיצת ידים ורגלים לא כתיב בה אלא: 'ירחצו מים', ואלו הכא כתיב 'במים' בפתחות הבי"ת, דמשמע במים הידועים, והם המים שכתוב בהם במקום אחר (ויקרא טו, טז): 'ורחץ במים את כל בשרו', ודרשו רז"ל בתורת כהנים: 'את כל בשרו במים - שכל בשרו עולה בהן. וכמה הן, אמה על אמה ברום שלש. נמצאת אומר: שיעור המקוה ארבעים סאה'. וכן בפרשת אחרי מות (ויקרא טז, ד) כתיב ביה: 'ורחץ במים את בשרו ולבשם', ואמרו חכמים: שאותו היום טעון טבילה בכל חליפותיו. וכן בכל הטמאים הצריכין טבילה, בכלן כתוב בהם 'ורחץ במים' בפתחות הבי"ת. עכ"ל. [והובא בקיצור בשפתי חכמים].

בטעם טיפחא - אם כהמלבי"ם שגם טעם זה נקרא טעם מפסיק בענינו: (א) זובח לאלהים יחרם, בפ' משפטים (שמות כב, יט), שהאריך דהוא ה"א הידיעה. [העירני רבי אביגדר הכהן רפפורט]. (ב) 'במגפה' בפ' שלח (במדבר יד, לז) וז"ל: באותה מיתה ההגונה להם וכו' לכך נאמר במגפה ולא במגפה. עכ"ל. וביאר בעיקר שפתי חכמים שכוונתו שמנוקד בפת"ח ולא בשו"א, להורות על ה"א הידיעה.

דעת הראב"ע

וכן מצאנו כמה מקומות בראב"ע שלא מסכים עם כלל זה: בטעם סוף פסוק: (א) 'לאמורי' בריש פ' בלק (במדבר כב, ב) הלמ"ד בקמ"ץ, וז"ל: בקמצו"ת הלמ"ד, והטעם

לידוע שהוא סיחון ועוג. עכ"ל. (ב) 'למס' בריש איכה הלמ"ד אינו בשו"א, וז"ל: 'ונפתחה למ"ד למס, להורות על ה' הדעת הנעדרת'. [הערת רבי אליהו לוי]. אמנם הרד"ק במכלול (מא:): כתב ששייך כאן ה"א הידיעה רק אם הוא תואר, ע"ש. [אגב, המנחת שי הביאו והעיר עליו שבכל ספרים מדויקים הלמ"ד בקמץ, ושכן מבואר במכלול (הנ"ל)].

בטעם טפחא: אם נימא בכלל זה דגם טפחא נחשב כטעם מפסיק [יכדברי המלבי"ם הנ"ל] יש להוכיח מראב"ע דלא כלל זה: (א) 'ויישם בארון במצרים' ס"פ ויחי (בראשית נ כו) בארון הבי"ת בקמץ, וז"ל: וטעם בארון בקמצו"ת הבי"ת, הוא שהכין לנפשו. עכ"ל. והיינו שביאר שהוא מטעם ה"א הידיעה ואילו לכלל זה אי"צ לזה. (ב) 'לכלב' (שמות כב ל) וז"ל: וטעם לכלב נפתח הלמ"ד, שהוא שומר שורך וצאנך, ואין ראוי לאכלו כי אם הכלב. (ג) 'במדבר' (שמות טו כב, השני) וז"ל: 'אל מדבר שור'. הוא מדבר איתם בעצמו, אולי שתי ערים היו במדבר שנקראו כן או יש למדבר שני שמות, והעד, שאמר וילכו שלשת ימים במדבר הוא מדבר שור, על כן בהודעה נפתח בי"ת במדבר. עכ"ל.

בטעם זקף קטן: אם נימא דכללו של המלבי"ם הוא גם בסוג טעמים מהסוג הב' הנ"ל וכגון בזקף קטן, יש להוכיח מהראב"ע דלא כלל זה: (א) 'בשבט' בפ' משפטים (שמות כא כ) ונפתח הבי"ת בשבט שהיה מנהגו להכות בו. עכ"ל. וכ"כ החזקוני שם ביתר הרחבה. (ב) בטעם זקף קטן וכנ"ל: 'באמה' בפ' ויקהל (שמות ל"ו ט) וז"ל: אולי טעם באמה היא הידועה אולי היתה כמדת בית ראשון שהיתה אצילה. עכ"ל.

בטעם אתנחתא: 'במשמר' בס"פ שלח (במדבר טו, לד) הבי"ת בפת"ח, וז"ל: בפתחו"ת הבי"ת מקום היה ידוע. עכ"ל. וכ"ה 'במשמר' בס"פ אמור (ויקרא כ"ד, י"ב) ובפי' הראב"ע שם. אמנם במאמר רבי דוב בעריש רוזנברג מציריך (מחבר ספרי 'דבר טוב' עה"ת ועל הראב"ע) בקובץ קול התורה (ניסן ה'תשס"א קובץ נ עמ' רט) דחה ראייה זו, בהקדם מקום אחר שכתוב 'במשמר' בהפסק מאמר, ומנוקדת הבי"ת שם בשו"א, והוא בקרא ויהיו ימים במשמר (בראשית מ ד). וצ"ב מאי שנא וביאר עפ"י דברי הראב"ע על פסוק קודם לכן, ויתן אותם במשמר בית שר הטבחים מקום אשר יוסף אסור שם, ופי' הראב"ע: במשמר מקום שיהיו שם נשמרים בעבור שלא יברחו. עכ"ל. וביאר דמשמר יכול להתפרש על מקום של משמר כמו בית הסוהר וכמו"כ יכול להתפרש על פעולה של שמירה. והנה בקרא הראשון מוכרח שהוא פעולת שמירה כיון שהיא כתיב כבר בפס' זה מקום אשר יוסף אסור שם, וע"כ פי' הראב"ע שענינו פעולת שמירה שלא יברחו. וכן מתפרש הפסוק שאחריו ויהיו ימים במשמר ולכן מנוקד בשו"א. אמנם בפסוק במקלל ומקושש הכוונה למקום של משמר, ואין כוונת הראב"ע לה"א הידיעה אלא למקום ידוע ולא לפעולת שמירה והביא דקדוק בלשון הראב"ע שלא כתב 'משמר ידוע' אלא כתב 'מקום ידוע'. והביא ראייה לזה מתרגום אונקלוס, שבפסוק בפ' וישב (שם מ ד) תירגם 'במטרא'. ואילו במקלל ומקושש (בויקרא ובמדבר שם) תרגם ב'בית מטרא'. ועל עצם היסוד שבפעולה שייך שיהא מנוקד בשו"א למרות היותו הפסק מאמר, הביא כמה דוגמאות שגם בהפסק מאמר מנוקדים בשו"א וביאר כיון שהם פעולה, כגון ויקומו לצחק, פעולת צדיק לחיים, נחמד למראו וטוב למאכל [שעפ"י התרגום הוא פעולה לראות כמו לאכול], ולא נשבע למרמה.

דעת הרמב"ן

גם מדעת הרמב"ן מוכח נגד כלל זה כפי שהוכיח לי מחבר הקונטרסים 'תורת הקורא' על פרשיות השבוע. לענין אתנחתא. עה"פ למולך (ויקרא יח כא), הלמ"ד בפת"ח, כתב הרמב"ן שם בריש דבריו: 'למולך' - עבודה זרה ששמה מולך. והזכירו הכתוב בשם הידיעה, כי היה במצרים ידוע להם'. בטעם טפחא [ההוכחה לפי המלבי"ם]: 'זובח לאלהים יחרם' (שמות כב

יט), הלמ"ד בקמ"ץ, וכתב הרמב"ן בפ' יתרו (שמות כ ד סוד"ה ובכאן) וז"ל: וכזה אמר הכתוב זובח לאלהים יחרם הזכירם בשם הידיעה. בטעם זקף קטן [ההוכחה לפי המלבי"ם]. עה"פ בשבט (שמות כא כ) הבי"ת בפת"ח. כתב וז"ל: 'ואמר בשבט, בידיעה, כי דרך מושל וארון להיות בידו שבט, והזהיר כי אע"פ שהוא שבט מוסר ואיננו מקל יד, ישמר ממנו ולא יכה בו אפילו העבד הכנעני מכת בלתי סרה'. עכ"ל.

דעת הרד"ק

הרז"ה (בבנין שלמה שם) הביא מהרד"ק (שופטים ח י) עה"פ בקרקר, הבי"ת בפת"ח, שמוכח מינה דלא ס"ל כלל זה, מדפי' שהבי"ת בפת"ח בגלל שהבי"ת במקום ה"א הידיעה. אמנם יש להעיר שהטעם הוא רביעי, ובטעם זה - כאמור לעיל - נקטו רוב המדקדקים שהוא בכלל החלוקה הג' - המכונה 'משנים', ולהאמור ע"פ המלבי"ם בטעמים אלו בלא"ה לא שייך כלל זה. אמנם האמת יורה דרכו שהרז"ה לשיטתו בספרו שערי זמרה (שער א פ"ב) שנקט שטעם רביעי הוא בכלל החלוקה הב' - המכונה ה'מלכים' ולכן הוכיח מזה דלא כלל זה, וממילא לפי"ד רוב המדקדקים הנ"ל לא תהיה ראייה מהרד"ק דלא ככל זה.

דעת רבי אליהו בחור

עוד הביא הרז"ה שם, מהגהות רבי אליהו בחור [מח"ס התשבי ועוד רבים] על ספר השרשים לרד"ק (שרש 'ענה') ונדפס בסוה"ס, שמוכח מינה דלא מסכים לכלל זה. דכתב שנשאל על הפס' כל פעל ה' למענהו (משלי טז ד), מ"ט הלמ"ד בפת"ח וכתב שלא מצא מענה. ושם הוא בטעם אתנחתא ולכלל הנ"ל א"ש.

ענף ב: הסוברים שניקוד כל"ב בקמ"ץ הוא לעולם במקום ה"א הידיעה [ובללי ה"א הידיעה]

השתא שהוכחנו מדרשת חז"ל ופירש"י ועוד ראשונים - ושכ"כ כמה אחרונים להדיא - דלא ככלל 'הפסק מאמר', חוזרת השאלה שבה פתחנו מה טעם מנוקדות אותיות כל"ב בקמ"ץ פת"ח או סגול במקומות רבים בהם לכאור' לא שייך ה"א הידיעה.

וביאר בענף עץ עבות' (שהבאתי לעיל) אחר שדחה את כלל זה של הרז"ה, וז"ל: לעולם יש בהן - [באותיות כל"ב] כח הה"א או שהם כבר נודעים בענין ההוא וזה הרוב שהעתקנו או שהם דברים נודעים מצ"ע כמו בלולה בשמן הידוע הנכשר למנחות ורחץ במים הידועים במי נדה. עכ"ל.

תמיהה בענין מקומות שלא שייכת בהם ידיעה

אמנם העיר דיש מקראות דלכאור' ל"ש בהם ה"א הידיעה - וכאשר הערנו בתחילה - וז"ל: וכבר ימצא מזה המין ולא נודעים לנו חסרי הדעת, 'זיהי בהיותם בשדה', 'ואם בשדה ימצא האיש', 'הנה יד ה' הויה במקנך אשר בשדה בסוסים בחמורים בגמלים בבקר ובצאן'. עכ"ל.

ה"א הידיעה - אם תמיד באה להורות על דבר ידוע

ותמיהתו לענין אותיות כל"ב שלא נודע לנו מהי הידיעה בזה, קיימת לכאור' גם בה"א הידיעה עצמה, כפי שהאיר לי המדקדק רבי דויד יצחקי שליט"א במכתבו לגבי מאמרי זה: 'השאלה של ניקוד כל"ב האם משמעותו ה"א הידיעה או לא - במדקדקים מבואר שניקוד ה"א הידיעה עובר לאותיות האלה. זה שהרבה פעמים איננו מבינים למה יש כאן ידיעה - הרי אותה בעיה נמצאת בה"א הידיעה עצמה [ההרים רקדו כאילים גבעות כבני צאן, ונאכל גדיש או הקמה או השדה וכיוצא בהם טובא שקשה למצוא הסבר פשוט ומניח את הדעת לכולם],

שאינן שימושה במקרא כמו "שימושה" בשפות האירופיות - אנו מוצאים ידיעה במקומות בלתי צפויים, ולאידך גיסא אין ידיעה במקום שהיינו מצפים לידיעה. עכ"ל.

וכאן המקום להרחיב את היריעה מעט בענין ה"א הידיעה.

כתב הרד"ק (המכלול דף מב-ב) שכתב וז"ל: והה"א תשמש לידיעת הדבר, ויש שלא תודיע דבר מיוחד אלא יהיה מי שיהיה, כמו ואם יתקפו האחד (קהלת ד יב), האחד בא לגור (בראשית יט ט), ויפתח האחד את שקו (שם מב כז), ויהי האחד מפיל הקורה (מלכים ב' ו' ה). עכ"ל. וכ"כ בספר לוי חן (לר' עמנואל בנונטו, מנטובה ה'שי"ז, דף ח-ב) "בה" הידיעה" שכתב: ה"א הידיעה לפעמים לא תורה על דבר מיוחד אלא למי שיהיה, ויפתח האחד את שקו. עכ"ל. אלא שלא ביארו מ"ט אכן תבוא בהם ה"א הידיעה.

כללים נוספים בענין ה"א הידיעה

אמנם מצינו להגר"א שביאר כללים נוספים מתי תבוא ה"א הידיעה, ולכאן הם יהיו שייכים גם באותיות כל"ב.

ד' כללים מהגר"א: וז"ל הגר"א (בספר דקדוק ופירוש עה"ת ד"ה השמים) כתב וז"ל: ה"א הידיעה בא על ד' אופנים: א) הנראה או הנשמע בחוש כמו הקול קול יעקב הוא ידיעה בחוש השמיעה וכמו הארץ הוא ה"א ידיעה בחוש הראיה. ב) ידיעה בשכל כמו ויפגע במקום כמו בהמקום, והיא זו (ר"ל ה"א דמילת השמים) כי השמים ה"א ידיעה בשכל. ג) מה שהיה במאמר הקודם. ד) מה שיהיה אח"כ במאמר ההוא. עכ"ל. וכתב לי בעל 'תורת הקורא', שיתכן שזוהי כוונת הרד"ק.

והוסיף לענינו, שמבואר בדבריו שישנם עוד כמה כללים בהם תבוא ה"א הידיעה אע"פ שאין הכוונה למשהו מסוים בדווקא, אלא ידיעה קלה [ולא כפי המורגל בלשונונו כיום להשתמש בה"א הידיעה רק על ידיעה ממש], ולפי"ז יתכן שגם באותיות כל"ב המנוקדות בפת"ח קמ"ץ או סגו"ל במקום של"ש ידיעה ממש, הוא כפי שאר כללי הגר"א הללו. עכ"ד. ויש לבדוק האם אכן בכל מקום שייכים כללים אלו. [ולדוגמא ע"ד מה שהבאנו בהקדמה מאיסור בישול קרבן פסח במים, שאינו רק במים ידועים - להנ"ל אולי יש לפרשו כפי כלל א', ויל"ע].

ה"א הידיעה - על כלל המין או על קבוצה

עוד העירני בעל 'תורת הקורא' שאפשר לבאר את ניקוד אותיות כל"ב בהרבה מקומות ע"פ סוג נוסף של ה"א הידיעה - שבא במקום שבא להורות על כלל המין או על קבוצה. נביא את הגדרת הדברים ואח"כ את המקורות מקדמונו על זה.

במקרים הבאים ה"א הידיעה אינה הופכת את מי שאנו מיידעים למסוים, אלא להיפך - מציגה אותו כקבוצה. למשל, המשפט "הצבי הוא בעל החיים המהיר ביותר" אין פירושו שצבי פלוני הוא המהיר ביותר, ולכן הוא עם ה"א הידיעה אלא שזו תכונה של כל הצבאים. כמו כן, כשאומרים ש"התפוח הוא העץ המתוק ביותר", אין הכוונה לתפוח מסויים, אלא לכל התפוחים. 'ומותר האדם מן הבהמה אין' - נמצא כלל זה בכפילות, 'האדם' ו'הבהמה'.

המקורות לכלל זה ציין לי רבי דוד יצחקי שליט"א: א] תוס' בע"ז (ג) ד"ה כהנים ולוים וישראלים לא נאמר אלא האדם) חילקו בין 'אדם' שבא למעט עכו"ם לבין 'האדם' בה"א הידיעה שכולל עכו"ם, והביאם המלבי"ם (אחרי קמג, אילת השחר אות רנח) וביאר שכשבא להורות על כלל המין ולא במקום ה"א הידיעה כולל עכו"ם, ורק ממעט בהמה. ב] בראב"ע (שמות ג טו): 'והאדם הוא שם תאר ויש לו סוד, כי הוא שם המין'. ובפירושו הקצר על שמות

עה"פ 'ותעל הצפרדע' (שמות ח ב) פי': 'שם המין'. ג] וכ"ה בספר השרשים לרד"ק שרש צפרדע: 'שם כלל המין ולא שיאמר על אחת מהן, וכן ותהיה הכנס (שם ח, יד). 'עכ"ל. ד] בספר לוית חן הנ"ל (ח-ב בה' הידיעה) כתב שאע"פ שאין מנהג הידיעה לבא בשם העצם לפי שהשם עצמו ידיעה, מ"מ מצינו כן במילת 'האדם' כמו 'הן האדם', כיון שהוא שם המין, אף ששם זה הונח כשם לאדם ראשון ועוד שזה שם תואר על שם שנוצר מהאדמה. וכן 'האריה' על שם גבורתו, 'הקרחי' ו'הלוי' לפי שהן שמות היחס. עכ"ד. ע"ש עוד. ועי' הערה.⁹ עכ"ד.

והוסיף בעל 'תורת הקורא' שכן יל"פ באותיות כל"ב המנוקדות בנקודים הנ"ל, ועפי"ז אפשר להבין את הפסוקים הנ"ל, כגון 'והנותר באש תשרופו', 'ובשל מבושל במים', 'על הארץ תשפכנו כמים', 'אשר לא קידמו אתכם בלחם ובמים', 'ההרים רקדו כאלים'. והוסיף, שעפי"ז מיושבת גם הערת ענף עץ עבות הנ"ל, שהעיר מהפסוקים 'ויהי בהיותם בשדה', 'ואם בשדה ימצא האיש', 'הנה יד ה' הויה במקנך אשר בשדה בסוסים בחמורים בגמלים כבקר וכצאן'. ולפי הנ"ל מיושב שבכל אלו (למעט הדוגמא הראשונה) יש ה"א הידיעה מסוג זה. עכ"ד.

ודבר נאה דיבר, אלא דלכאו' המילה מים היא ג"כ מין מסוים ששייך עליו ה"א הידיעה, ולפי"ז יקשו דברי המלבי"ם גופיה שהבאתי בפתיחת המאמר [שהכריח שמילת 'מים' שמתוספת לה אות ב"ת ומנוקדת בפת"ח במקום של"ש ידיעה, מוכרח שהוא בגלל כלל 'הפסק מאמר'] - אהרדי, וצ"ע.

ענף ג: כללים נוספים באותיות כל"ב

כלל חדש מהרד"ק ומספר לוית חן

כתב הרד"ק בספר מכלול (שער דקדוק הפעלים דף מא:): 'ובא בקמ"ץ הלמ"ד במלה זעירא 'היתה למס' (איכה א), 'בין עיניכם למת' (דברים יד), 'כי צו לצו קו לקו' (ישעי' כא), 'בין מים למים' (בראשית א). וכן 'לנוס אל עיר מקלטו' (במדבר לה). עכ"ל. ולכאו' כוונתו 'זעירא' למילה שהיא בת הברה אחת ולא למילה בת ב' אותיות [בעל תורת הקורא].

והמשיך: 'למי שפרשו תואר, או יהיה קמ"ץ למ"ד של למס למת לנוס, זולתי שתורה על ה"א הידיעה, והם כמו למס למת בשו"א, כמו שדרך הקמ"ץ לבוא מקום השו"א באות השמוש כמו ושב ורפא לו שבע יפול צדיק וקם'. [וביאר המהדיר כוונתו, שיש שפרשו שהוא תואר כיון שעשה או נעשה בו מעשה הנסה נקראהו נוס ויהיה תואר מבינוני פעול מבה"ק מנחי העי"ן ולכן שייך בו ה"א הידיעה כמו בכל השמות ולפיהם הקמ"ץ יבוא במקום ה"א הידיעה. עכ"ד. וכן מבואר בראב"ע על מילת למס (איכה א)].

9 והוסיף לי הר"ד יצחקי שעפי"ז נבין מילים רבות שיש בהן ה"א הידיעה, כגון 'האדם', 'האדמה', 'החיה', אבל העיר שמאידך במקומות רבים מילים אלו ממש נמצאות בלא ה"א. כגון השוה את הפסוקים בספר בראשית: 'ויאמר אלקים ישרצו תמים שרץ נפש חיה ועוף יעופף על הארץ על פני קיע השמים (א, כ) - לפסוקים: 'ויברא אלקים את התנינים הגדלים ואת כל נפש החיה הרמשת אשר שרצו תמים למיניהם ואת כל עוף פנך למיניהם וכו'. (א, כא), וכן 'ויגנע כל בשר הרמש על הארץ בעוף ובבהמה ובחיה ובכל השרץ השרץ על הארץ וכל האדם' (ז, כא), וכן 'וימח את כל היקום אשר על פני האדמה מאדם עד בהמה עד רמש ועד עוף השמים ויפחו מן הארץ נישאר אף נח וישר אתו בתבה' (ז, כג). וכן 'ויהי הכל רעה צאן וקצין היה עבד אדמה' (ד, ב), 'אדם ובהמה תושיע הוי"ה' (תהילים לו, ז). והוסיף, גם לא ברור בפרשת בראשית למה לפעמים נקרא אדם ולמה האדם. וכ"ז לפי הפשט - אך בהרבה מקומות חז"ל דרשו את ה"א. וכן יש לעיין למה באה ה"א הידיעה על שמש וירח - שהרי אין עוד דוגמתן (כי אם באסטרונומיה המודרנית). בכל אופן גם אחרי כל הכללים אנחנו עדיין מבחוץ ופעמים רבות לא נדע למה כאן ה"א ולמה כאן בלעדו. עכ"ד.

והמשיך: 'והדומים מהם שהם מלות זעירות או מלות שהם מלעיל, 'ואכלתם לשבע', 'היו עלי לטרח', 'לא תשב לנצח', 'משער לשער', 'ושרט לנפש'. ועל החי"ת פת"ח, 'טפש כחלב לבם'. ועל הדרך הזה ישמשו אותיות השמוש ג"כ בכינונים ולמ"ד השמוש תהיה בקמ"ץ על המקור מנחי עי"ן ומפעלי הכפל לפי שהם מלות זעירות כמו לקום, לשוב, לעוז, לחוג, בין שתעמוד המלה בענינה בין שתסמוך בענין השמוש תהיה קמוצה בהם וכו'. עכ"ל. וסיים: 'והבי"ת והכ"ף בשו"א לעולם'. עכ"ל. וכ"כ בקיצור בספר לויית חן (לר' עמנואל בנונטו, מנטובה ה'שי"ז, דף יב-א).

לפי"ז יתיישבו חלק מהמילים אבל רק בשימוש הלמ"ד. אלא שגם במילים אלו, היות שלא פירש הטעם למה דוקא בלמ"ד, ולמה זה קשור למילה זעירה או מילה שהיא מלעיל - יש לדון אם שינה בהם אם יחשב לשינוי משמעות.

כלל חדש אחר מס' דברי קהלת

בס' דברי קהלת לרש"ז ג' דיין פפד"מ (ה'תקע"ח, עמ' 23) כתב וז"ל: המנהג לומר בציצית (בי"ת פתוחה) ובני החרוץ בעומק השפה כ"ה אליעזר יחי' עמד על פת"ח הבי"ת כמנהג, כי אמר שדרך העברים לפתוח בלי ידיעה הבי"ת שאצל תיבות מאכל ומשקה ומלבוש או חומר לצורך תיקון דבר אחר כגון: לא קדמו אתכם בלחם ובמים (בשני המילים הבי"ת בפת"ח), ויכסוהו בבגדים, מבית ומחוץ כפופר וכד' (בכולם הבית בפתח), והדומים, וע"כ גם ציצית לצורך עיטוף ומלבוש צריך לומר בב' פתוח. עכ"ל. הרי זכינו לכלל חדש, ואחד מדוגמאותיו הוא על 'במים', וא"כ כך נפרש שאר מקומות, ועד"ז אולי גם אש, אף שאינו נכלל ברשימה שרשם אוכל ומשקה, מ"מ הא רשם גם 'חומר' ואולי נכלל בזה.

ויש לידע אם לפי דעתו הוא רק בבי"ת או גם בכ"ף או בלמ"ד.

ענף ד: נוסח כמה ברכות

ברכת להתעטף בציצית

יצוין שחלק מהמקורות הנ"ל במאמר הם גבי הנידון האם בברכת עיטוף הציצית הבי"ת פתוח"ה או שואי"ת, הסוברים שהיא שואי"ת כתבו דאין סיבה שיהא ה"א הידיעה כיון שאין ציצית מיוחדת, וגם ס"ל שאין את הכלל הנ"ל של הפסק מאמר. והסוברים שהיא פתוח"ה, כתבו כמה טעמים או בגלל הכלל של הפסק מאמר בפסוק וכו"ל ושכלל זה שייך ג"כ בברכות בסיומן, או בגלל ה"א הידיעה, כגון ציצית כשרה וכדומה. [וקיבצם כעמיר גורנה ר"י גולדהבר בסו"ס מנהגי הקהילות ח"ב בנספח ו', וחלק מהנ"ל הן מידיעותיו].

ברכת לישב בסוכה

עוד יצוין דלכו"ע בי"ת של 'בסוכה' שבברכת לישב בסוכה מנוקדת בפת"ח - כ"כ הפוסקים דבסמוך, וכנהוג ונדפס בכל הסידורים [מלבד סידור א' בזמננו שחידש מדעתו לנקדו בשו"א]. דגם לפוסקים [ובכללם המ"ב בסי' ח] שבי"ת של בציצית מנוקדת בשו"א [וכנראה שמשו"ה סבר הסידור הנ"ל לנקד כן גם בסוכה], צריך לנקד כאן בפת"ח, כמש"כ הפוסקים הפמ"ג משב"ז סי' תרכה ועוד, והטעם ביאר במט"א (תרכה מו, באלף למטה סקע"ו) שהיא הסוכה הידועה הנעשית לצל משא"כ בציצית לא מתעטף בחוטי הציצית עצמם, וע"ש דכתב דאע"ג דבפ' מסעי כתוב (שם המקום) בסוכות הבי"ת בשו"א, מ"מ בפ' אמור (ויקרא כג, מב-מג) כתוב (מצות סוכות) כולם בפת"ח. ויש להעיר שא"א לפרש בפ' אמור משום הכלל של 'הפסק מאמר' היות וב' מתוך ג' מהם הם בטעמים 'מרכא' ו'רביעי'

שהם טעמים שאינם מפסיקים וכמשנ"ת, ולפי"ז עכצ"ל דהטעם שהבי"ת בפת"ח משום ה"א הידיעה, מהטעם שכתב, וצ"ל דגם הסוכות שהיו במדבר נעשו לצל.

וע"ד ברכת שהחיינו 'לזמן הזה' עי' הערה.¹⁰

לסיכום והעולה לכאורה בשאלה של בעל קורא:

הסיבות לניקוד אותיות כל"ב בקמ"ץ פת"ח או סגו"ל ולא בשו"א: כולם מודים שפעמים רבות הוא במקום ה"א הידיעה. כל הנידון הוא אם ישנם סיבות נוספות.

א] יש שחידשו כלל הנקרא 'הפסק מאמר' שאם המילה נמצאת בטעם מפסיק משתנה ניקוד אותיות כל"ב משו"א לניקוד הנ"ל. המסכימים לכלל זה: ה'מדקדקים' שהביא הלבוש, הרז"ה, הריעב"ץ, המלבי"ם בשם 'כל המדקדקים' ועפי"ז פירש את דברי חז"ל באחד המקומות. באיזה טעמים נחשב להפסק מאמר: אתנחתא וסוף פסוק. ובנוגע לטפחא [ולכאו' ה"ה בסגול, שלשלת, זקף קטן, וזקף גדול-] נחלקו הרז"ה והמלבי"ם [שנחשב הפסק] עם ספר ענף עץ אבות [שלא נחשב הפסק], ובנוגע לטעם רביעי הרז"ה ס"ל שהוא גם בכלל זה. [יוצא מהכלל של הפסק מאמר: יש בזמננו מי שרצה לחדש רצה לחדש שבמקום שהוא פעולה ל"ש האי כללא]. והחולקים על כלל זה: הלבוש, ספר 'ענף עץ אבות', הג"ר מרדכי דיסלדארף, (וחיזק דבריהם בהערות 'שערי דמעות'), וכן משמעות דרשת חז"ל בש"ס (לפרש"י) וכן הראשונים: רש"י [בפרט לפי' הרא"ם בדעתו], הראב"ע, הרמב"ן, הלבוש, ורבי אליהו בחור. [ודיון בדעת הרד"ק].

ב] לדברי החולקים על כלל 'הפסק מאמר' הסיבה היחידה לניקוד זה הוא רק כיון שבא במקום ה"א הידיעה. ובס' ענף עץ אבות הוסיף 'או שהם כבר נודעים בענין ההוא או שהם דברים נודעים מצד עצמם'. ומה שעדיין יש מקומות שאינו שייך - תלה זאת בספר הנ"ל שאנחנו 'חסרי הדעת'. אלא דלכאו' יש מקומות של"ש כלל ה"א הידיעה כגון האיסור לבשל קרבן פסח 'ובשל מבושל במים' שנאסר לבשלו בכל מים ולא במים מיוחדים, וצ"ע. מאידך יש שהרסו להעיר שגם בה"א הידיעה עצמה יש מקומות רבים שלא מובן מה הידיעה בזה, ואכן הרד"ק כבר כתב על ה"א עצמה שלפעמים היא לא תודיע דבר מיוחד אלא יהיה מי שיהיה.

ובישוב זאת ביאר בעל 'תורת הקורא': (א) עפי"י הגר"א שמנה כללים נוספים בה"א הידיעה וז"ל: ה"א הידיעה בא על ד' אופנים: א) הנראה או הנשמע בחוש כמו הקול קול יעקב הוא ידיעה בחוש השמיעה וכמו הארץ הוא ה"א ידיעה בחוש הראיה. ב) ידיעה בשכל כמו ויפגע במקום כמו בהמקום, והיא זו (ר"ל הה"א דמילת השמים) כי השמים ה"א ידיעה בשכל. ג) מה שהיה במאמר הקודם. ד) מה שיהיה אח"כ במאמר ההוא. עכ"ל. ולפי"ז ביאר בעל 'תורת הקורא' שגם באתיות כל"ב המנוקדות בפת"ח קמ"ץ או סגו"ל שייכים כללים אלו, וגם במקום שלא שייכת ידיעה ממש אלא 'ידיעה קלה'. עכ"ד. ויש לבדוק האם אכן בכל מקום שייכים כללים אלו. [וע"ד השאלה הנ"ל מאיסור בישול קרבן פסח במים, שאינו רק במים ידועים - להנ"ל אולי י"ל ככלל א]. (ב) ע"פ סוג נוסף של ה"א הידיעה - שבא במקום שבא להורות על כלל המין או על קבוצה. שבזה ה"א הידיעה אינה הופכת את מי שאנו מיידעים למסוים, אלא להיפך - מציגה אותו כקבוצה. ומקורו בתוס' ראב"ע רד"ק מלבי"ם ועוד. ולפי"ז אפשר להבין את הפסוקים הנ"ל, כגון 'והנותר באש תשרופו', 'ובשל מבושל במים', ועוד. ועפי"ז מיושבת גם רוב הפסוקים שהעיר מהם ב'ענף עץ עבות' הנ"ל.

10 דברי המט"מ (הל' חנוכה תקפ) בנגוע לניקוד 'לזמן הזה' אינם נוגעים לנד"ד, ע"ש ותבין.

ג] הרד"ק כתב כלל בלמ"ד שהיא קמוצה - לפני מילה זעירא [כת הברה אחת] או לפני מילה שהיא מלעיל, וכלל זה לא קיים בבי"ת או בכ"ף. וכ"כ בלוית חן. ולא מצאנו מי שיחלוק ע"ז להדיא.

ד] בספר דברי קהלת כתב כלל חדש שאותיות אלו מנוקדות כן לפני תיבות מאכל ומשקה ומלבוש או חומר - לצורך תיקון דבר אחר.

העולה לענין השאלה של טעות בקריה"ת. אם קרא שו"א במקום קמ"ץ פת"ח או סגו"ל: במקום שניקוד אותיות כל"ב בפת"ח קמ"ץ או סגול הוא במקום ה"א הידיעה ושינה לקרא בשו"א לכאו' הוא שינוי משמעות. במקום דלכאו' ל"ש ידיעה: לסוברים שמ"מ הוא במקום ה"א הידיעה (גם אנו חסרי הדעת בזה) לכאו' ג"כ הוא שינוי משמעות. [ובמקום ששייכים הכללים של הגר"א הנ"ל יתכן שהוא ג"כ שינוי משמעות, ובמקום שהוא מורה על 'שם המין' או 'קבוצה' יתכן ג"כ שהוא שינוי משמעות, וצ"ע]. לסוברים כלל הפסק מאמר: יל"ע אם הוא שינוי משמעות המצריך החזרת הקורא, כיון דבלא"ה יש כאן הפסק מכח הטעם המפסיק, וצ"ע לדינא. ולפי הכלל של דברי קהלת הנ"ל, צ"ע. ובמקום ששייך הכלל של הרד"ק הנ"ל, ג"כ צ"ע.

ואם קרא קמ"ץ פת"ח או סגו"ל במקום שו"א: לכאו' מעכב בין לסוברים שניקוד קמ"ץ וכו' בא במקומות אחרים רק במקום ה"א הידיעה ובין לסוברים שהוא בא לפעמים במקום הפסק מאמר.

מכתב מהגאון רבי אביגדר הלוי נבנצל שליט"א

את עיקר מאמר זה - [מלבד הוספות שהתווספו מאוחר יותר] שלחתי לכבוד הגאון רבי אביגדר הלוי נבנצל שליט"א, וצירפתי לסיכום כמה שאלות לדינא, ואעתיקם ואת מה שהשיבני בזה. ואציין שהגאון שליט"א עבר על כל המאמר בטרם השיב על שאלותי.

וז"ל המכתב עם תשובותיו: נשאלתי ע"ד טעות בקריה"ת, אכתוב השאלה בקיצור ומה שביירתי בעניי ואצרף בזה, ואם לא לטרח על כת"ר אבקש שישים עינו ע"ז, כיון דרבים לא יחכמו במקצוע סבוך זה, וכת"ר פקיע שמייה כבקי בזה. באותיות השימוש כל"ב הבאות לפני המילה מנוקדות בשו"א, אא"כ באות במקום ה"א הידיעה שאז מקבלות את ניקודו, פת"ח קמ"ץ וסגול, ולפי"ז כל אותיות כל"ב המנוקדות בפת"ח קמ"ץ או סגול הרי"ז בפשטות סימן לה"א הידיעה. והשאלה נחלקת לג' חלקים:

א. אם הוא במקום ה"א הידיעה ובעל קורא קרא בטעות בשו"א, האם הוא שינוי משמעות שצריך להחזיר הקורא. והשיב הגאון שליט"א: תלוי בענין.

ב. עוד יש לשאול דלכאו' יש מקומות רבים שנראה ברור שאינו ה"א הידיעה אלא מנוקד כן מסיבה אחרת [וכפי שהארכתי במאמר שלכאו' נחלקו בזה קמאי, די"א דלעולם הוא ה"א הידיעה וי"א דיש סיבה אחרת (-כוונתי לכלל הפסק מאמר), ובשיטתם יש בזה כמה כללים], אם נכון הדבר, האם סיבה זאת יוצרת שינוי משמעות. והשיב הגאון שליט"א: כן.

ג. וכן יש לשאול להיפך, שבמקום שיש שו"א, קרא הבעל קורא בטעות בקמ"ץ, ולכאו' תלוי בב' שאלות קודמות אם הוא מוכרח שתמיד ניקוד זה הוא במקום ה"א הידיעה, ודהיינו אם התשו' לשאלה א' דמעכב, א"כ ה"נ בזה דמעכב. אכן אם אינו מוכרח שתמיד הוא במקום ה"א הידיעה, ויש סיבה אחרת, והתשו' לשאלה ב' שאינו מעכב כיון שהסיבה ההיא אינה מעכבת, ה"נ בזה דלא יעכב. והשיב הגאון שליט"א: תלוי בענין. ע"כ.